

ENERGETIKA SOHASIDAGI KORXONALARNI SOLIQQA TORTISHDAGI MUAMMOLAR

Axmedov Ashrafjon Axadovich

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

Bugungi globallashuv sharoitida energetika sohasi har qanday davlat iqtisodiyotining asosiy tayanch tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Elektr energiyasi, tabiiy gaz, neft va boshqa energiya resurslari sanoat ishlab chiqarishi, transport tizimi, qishloq xo'jaligi hamda aholining kundalik ehtiyojlarini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasida ham energetika sohasi strategik ahamiyatga ega bo'lib, uning barqaror va samarali faoliyati mamlakat iqtisodiy xavfsizligi hamda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bois energetika sohasidagi korxonalar faoliyatini, jumladan ularni soliqqa tortish masalalarini takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Energetika sohasidagi korxonalar davlat byudjeti daromadlarining muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Ushbu korxonalar orqali foyda solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i, mol-mulk solig'i, yer solig'i, aksiz solig'i va tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lovlar undiriladi. Mazkur soliqlar davlat moliyasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lsa-da, ularning yuqori darajada bo'lishi energetika korxonalarining moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, energetika sohasi yuqori kapital talab qiluvchi, uzoq muddatli investitsiyalarga asoslangan tarmoq bo'lgani sababli soliq yukining og'irligi ushbu sohaning rivojlanish sur'atlarini sekinlashtirishi ehtimoldan xoli emas.

O'zbekistonda energetika sohasidagi korxonalarni soliqqa tortishda uchraydigan asosiy muammolardan biri soliq yukining nisbatan yuqoriligi bilan bog'liq. Energetika korxonalari ko'pincha yirik ishlab chiqaruvchi subyektlar sifatida soliq organlarining asosiy e'tibor markazida bo'ladi. Bu esa ularning foydasining sezilarli qismi soliqlar hisobiga byudjetga yo'naltirilishiga olib keladi. Natijada korxonalarda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish va investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun yetarli mablag' qolmaydi. Bundan tashqari, energiya resurslari narxlari va tariflarining davlat tomonidan tartibga solinishi korxonalarning soliq yukini mahsulot tannarxiga to'liq o'tkazish imkoniyatini cheklaydi.

Energetika sohasidagi korxonalar uchun amortizatsiya siyosatining yetarli darajada moslashuvchan emasligi ham muhim muammolardan biri hisoblanadi. Elektr stansiyalari, gaz quvurlari, transformatorlar va boshqa asosiy vositalar uzoq muddat foydalaniladigan aktivlar bo'lib, ularning real eskirish darajasi yuqori bo'lishiga

qaramay, amaldagi amortizatsiya normalari ko'pincha bu holatni to'liq aks ettirmaydi. Natijada soliq solinadigan foyda sun'iy ravishda oshib ketadi va bu energetika korxonalarining moliyaviy natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tezlashtirilgan amortizatsiya mexanizmlarining cheklangan doirada qo'llanilishi esa investitsion faollikni pasaytiradi.

Qo'shilgan qiymat solig'i bilan bog'liq muammolar ham energetika sohasida alohida ahamiyat kasb etadi. Elektr energiyasi va tabiiy gaz yetkazib berishda iste'molchilar tomonidan to'lovlarning kechiktirilishi yoki to'liq amalga oshirilmasligi energetika korxonalarida katta hajmdagi debitor qarzdorlikni keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, QQS bo'yicha soliq majburiyatlari yetkazib berilgan mahsulot hajmi asosida hisoblanadi, real pul tushumlari esa kechikadi. Bu holat korxonalarning pul oqimlarida uzilishlar yuzaga keltirib, soliq majburiyatlarini o'z vaqtida bajarishga to'sqinlik qiladi. Natijada soliq qarzdorligi, penya va jarimalar yuzaga keladi.

Energetika korxonalarini soliqqa tortishdagi yana bir muhim muammo soliq ma'muriyatchiligidan murakkabligi bilan bog'liq. Amaldagi soliq tizimida hisobot shakllarining ko'pligi, normativ-huquqiy hujjatlarning tez-tez o'zgarib turishi va soliq qonunchiligidan murakkabligi korxonalarning buxgalteriya va moliya xizmatlariga katta yuk bo'lib tushmoqda. Soliq organlari tomonidan o'tkaziladigan tekshiruvlar, qo'shimcha hisob-kitoblar va tushuntirishlar talab etilishi esa korxonalarning asosiy ishlab chiqarish faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, energetika sohasida davlat ishtirokidagi korxonalar ulushining yuqoriligi ham soliqqa tortish tizimiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. Ayrim hollarda bunday korxonalar ijtimoiy vazifalarni bajarishi sababli moliyaviy natijalari past bo'lishiga qaramay, soliq majburiyatlarini to'liq bajarishga majbur bo'ladi. Bu esa ularning moliyaviy barqarorligini yanada zaiflashtiradi va davlat tomonidan qo'shimcha moliyaviy qo'llab-quvvatlashni talab etadi.

Energetika sohasidagi korxonalarni soliqqa tortishdagi mavjud muammolarni bartaraf etish uchun kompleks va tizimli yondashuv zarur. Avvalo, soliq yukini optimallashtirish orqali energetika korxonalarining investitsion imkoniyatlarini kengaytirish lozim. Strategik ahamiyatga ega loyihalar va infratuzilma obyektlari uchun foyda solig'i bo'yicha imtiyozlar berish yoki differensial stavkalarni joriy etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu uzoq muddatda ishlab chiqarish hajmining oshishiga va soliq bazasining kengayishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, amortizatsiya siyosatini takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etayotgan energetika korxonalari uchun tezlashtirilgan amortizatsiya mexanizmlarini kengroq qo'llash zarur. Bu asosiy fondlarni yangilash jarayonini tezlashtiradi va energiya ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha qaytarish mexanizmlarini soddalashtirish va to'lov intizomini kuchaytirish ham muhim ahamiyatga ega.

Energetika sohasida soliqqa tortish tizimini takomillashtirish masalasida xalqaro tajribani chuqur o'rganish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan davlatlarda energetika sohasiga nisbatan soliq siyosati ko'pincha rag'batlantiruvchi xarakterga ega bo'lib, energiya tejankor texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va infratuzilmani modernizatsiya qilishni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan. O'zbekistonda ham ushbu tajribani hisobga olgan holda energetika sohasidagi soliq mexanizmlarini qayta ko'rib chiqish zarurati mavjud. Xususan, ekologik toza energiya ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish, uzoq muddatli investitsiya loyihalarini soliq jihatidan qo'llab-quvvatlash energetika tarmog'ining barqaror rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Energetika korxonalarining moliyaviy holatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, soliqlar bilan bog'liq muammolar ko'pincha ularning aylanma mablag'lari yetishmasligiga olib keladi. Bu holat ayniqsa energiya resurslarini yetkazib berish va uzatish bilan shug'ullanuvchi korxonalarda yaqqol namoyon bo'ladi. Aylanma mablag'larning yetishmasligi ta'mirlash ishlarini o'z vaqtida amalga oshirish, avariylarni bartaraf etish va xizmat ko'rsatish sifatini oshirish imkoniyatlarini cheklaydi. Natijada energetika tizimining ishonchliligi pasayadi, bu esa butun iqtisodiyot faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Soliqqa tortish tizimida hududiy omillarni hisobga olish ham dolzarb masalalardan biridir. O'zbekiston hududlarida energetika infratuzilmasining rivojlanish darajasi bir xil emas. Ayrim chekka hududlarda energiya ishlab chiqarish va yetkazib berish xarajatlari yuqori bo'lib, bunday sharoitda yagona soliq yondashuvini qo'llash iqtisodiy jihatdan samarasiz bo'lishi mumkin. Shu sababli hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda soliq imtiyozlari va preferensiyalarini joriy etish energetika korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, energetika sohasida xususiy sektor ishtirokini kengaytirish masalasi ham soliqqa tortish siyosati bilan chambarchas bog'liq. Xususiy investorlar uchun soliq tizimining barqarorligi va prognoz qilinuvchanligi muhim omil hisoblanadi. Agar soliq qonunchiligi tez-tez o'zgarsa yoki uning qo'llanishida noaniqliklar mavjud bo'lsa, investorlar uzoq muddatli loyihalarga mablag' kiritishdan tiyiladi. Shu bois energetika sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar uchun soliq siyosatini uzoq muddatli strategiya asosida shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Energetika korxonalarini soliqqa tortishda ijtimoiy omillarni ham e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim. Energiya resurslari aholining kundalik hayoti uchun zarur bo'lgan mahsulotlar sirasiga kiradi. Shu sababli energiya tariflarining oshishi bevosita aholi turmush darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Agar soliq yukining oshishi energiya narxlarida aks etsa, bu ijtimoiy norozilikka sabab bo'lishi mumkin. Shu nuqtai

nazardan, soliqqa tortish siyosati ishlab chiqilayotganda ijtimoiy barqarorlik omillari ham hisobga olinishi zarur.

Energetika sohasida soliq imtiyozlari berish masalasida ularning samaradorligini baholash mexanizmlarini joriy etish ham muhim ahamiyatga ega. Amaliyotda ayrim soliq imtiyozlari kutilgan natijani bermasligi yoki maqsadsiz qo'llanilishi mumkin. Shuning uchun har bir berilgan imtiyozning iqtisodiy samarasi, investitsiyalar hajmiga va energiya ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri muntazam ravishda tahlil qilinishi lozim. Bu esa soliq siyosatini yanada asosli va maqsadli qilish imkonini beradi.

Energetika sohasidagi korxonalarni soliqqa tortish masalalarini hal etishda davlat va biznes o'rtasidagi muloqotni kuchaytirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Soliq siyosatini ishlab chiqishda energetika korxonalarining taklif va mulohazalarini inobatga olish, ochiq muhokamalar va maslahatlashuvlar o'tkazish tizim samaradorligini oshiradi. Bunday yondashuv soliq qonunchiligiga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi va ixtiyoriy soliq intizomini mustahkamlaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, energetika sohasidagi korxonalarni soliqqa tortish muammolari ko'p qirrali bo'lib, ular moliyaviy, investitsion, ijtimoiy va ma'muriy omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu muammolarni hal etish faqatgina soliq stavkalarini o'zgartirish bilangina cheklanmasdan, balki butun soliq tizimini energetika sohasining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda takomillashtirishni talab etadi. Natijada energetika tarmog'ining barqaror rivojlanishi ta'minlanib, davlat byudjeti daromadlari va iqtisodiy o'sish o'rtasida maqbul muvozanatga erishish mumkin bo'l

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobomurotova M. P. O'zbekiston va MDH mamlakatlari soliq tizimining qiyosiy tahlili // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – 2025. – № 3.
2. Ergasheva D. Soliq siyosatining o'ziga xos xususiyatlari va asosiy yo'nalishlari // JISN Journal. – 2025. – № 1.
3. Gunkel P. A., Kachirayil F., Bergaentzlé C.-M., McKenna R., Keles D., Jacobsen H. K. Uniform taxation of electricity: incentives for flexibility and cost redistribution among household categories // Energy Economics. – 2023. – Vol. 127. – Art. 107024.
4. O'zbekiston Respublikasi byudjet-soliq siyosati va soliq yukini optimallashtirish masalalari // TAD – Tadqiqotlar jurnali. – 2025. – T. 76. – № 4. – B. 361–367.
5. Turoпова N. Soliq siyosati va uning iqtisodiy o'sishga ta'siri // Universal Scientific Research Journal. – 2024. – № 2.